

ЂУРЂИНА ШИЈАКОВИЋ МАИДАНИК

Етнографски институт САНУ, Београд

djurdjina.sijakovic@ei.sanu.ac.rs

Мит и идентитет: кроскултурални и интертемпорални приступ – увод у темат

Темат под насловом *Мит и идентитет: кроскултурални и интертемпорални приступ* доноси шест радова и преглед нових перспектива, методологија, предложених тумачења, прегледа проблематике и оригиналних научних доприноса. У првом дијелу уводног текста се веома сажето објашњавају основни теоријски концепти који су важни за разумијевање темата, а у другом дијелу се у најкраћем представљају радови темата. Сматрамо да су ових шест врских студија као цјелина успјели да ставе у први план динамичку и искуствену димензије мита и идентитета.

Кључне ријечи: мит, актуелност мита, идентитет, алтеритет

Myth and Identity: A Cross-Cultural and Intertemporal Approach – Introduction

The issue entitled *Myth and Identity: A Cross-Cultural and Intertemporal Approach* brings six papers and a handful of new perspectives, methodologies, proposed interpretations, problem reviews and original scientific contributions. In the first part of the introductory text, the basic theoretical concepts important for understanding the topic are very briefly explained, and in the second part, the papers are briefly presented. We believe that these six excellent studies as a whole succeeded in bringing to the fore the *dynamic* and *experiential* dimensions of myth and identity.

Key words: myth, actuality of myth, identity, alterity

Проучавање мита је једна од фокалних тачака формулисања и егзотизирања Другог, тог антрополошког пројекта *par excellence*. Расправе о томе шта је мит и на коју се реалност односи дио је проблематике дисциплине у ширем контексту академског вагања вриједности друштвено-хуманистичких наспрам природних наука и политичког контекста геокултурне мапе свијета.

У раној античкој грчкој мисли веома су цијењени поетски дискурс мита, његови афективни и перформативни аспект. У грчкој философији VIII–IV вијека пр.Хр. – у дугом периоду у ком писана ријеч потискује оралну традицију и у току политичког процеса демократизације говора, митос (μῦθος) бива схваћен као супротан разумском дискурсу логоса (λόγος), дакле као фикција и апсурд. На овом наслеђу су у покретима секуларизације и просвјетитељства изграђени модерни западни/евроцентрични стандарди истине и реалности, који прокламују сопствену супериорност по питању рационалности и знања. Дакле, дистинкција митос/логос, успостављена у класичној грчкој мисли, наставља да живи са снажним политичким импликацијама: просвјетитељски наратив етаблира „цивилизовану Европу“ као арбитра истине, разума и знања и раздваја цивилизовано сопство од сујевјерне другости (Библија остаје важан извор знања о Божијем разумском плану). XIX вијек је пролазио у знаку еволуцијске претпоставке о људској раси која линеарно напредује ка све усавршенијем облику оличеном у западној цивилизацији и њеној секуларизованој науци. XX вијек је донио теорије мита као снажне струје мишљења са својим предностима и недостацима. Функционализам контекстуализује мит унутар социјалног и политичког живота заједнице, и инсистира на овом практичном пољу интеракције, занемарујући интелектуални аспект. Структурализам посматра мит као објективни свијет за себе и у систему испод површине садржаја мита види несвјесну когнитивну структуру, али лишава мит контекста свакодневнице. Након ових и других модернистичких теорија, антропологија се фокусира на употребу мита у свакодневном животу, културалне специфичности мита, индивидуалну изведбу мита; на мит као рефлексiju над стварношћу (а не као рефлексiju саме стварности). Ревидирано стање у науци каже да мит истражује и изражава (не, директно и да, свјесно) људске постулате о стварности, и да митска истина припада знању које није дио материјалног свијета природних закона.

Мит се може схватати као наратив који описује заједничко искуство унутар поједине групе/заједнице кључно за конструисање идентитета те исте заједнице/групе. Идентитет је једнако комплекс-

сна и промјенљива категорија коју није могуће објумити једном дефиницијом и која има важно мјесто у различитим друштвено-хуманистичким дисциплинама. Све приступе у концептуализацији (поменимо примордијализам и социјални конструктивизам у оквиру социјалне антропологије) важно је сагледати у њиховом историјском и политичком контексту. Дискусије о идентитету користе термин са различитим значењима, од фундаменталне и трајне истости, до флуидности, контингентности, договорености итд. Митови садрже сет идентитетских критеријума за разне заједнице. Тако су митови о идентитету такође митови о другости, јер формулисање идентитета подразумева утврђивање разлика и граница. Слике о идентитету и алтеритету које играју важну улогу у миту имају очигледне политичке, социјалне и етичке импликације. Важно је имати у виду да су митски постулати о стварности контекстуализовани унутар свакодневног живота и друштвене, политичке и моралне проблематике.

Темат отвара студија Јелене Пилиповић „Двапут рођени бог. Преосмишљавање мита у Еурипидовим *Баханџкињама*“, у којој књижевна анализа ове јединствене и недокучиве Еурипидове драме служи као алатка и база за једну сложенију анализу и поентирање у домену историје идеја. Сви који су били у ближем контакту са чудом грчког театра Атине V вијека пр. Хр. знају да овај феномен надилази раван сачуваних текстова и да семантички плуралитет црпи из цјелокупног културолошког контекста *џолиса* истовремено утичући на њега. Еурипидову обраду мита о двоструком и парадоксалном рођењу божанства Диониса – а *исџиниџосџ* овог конкретног мита је важна нит поменуте драме – ауторка посматра као допринос овог трагедиографа трансформацији појма мита, која је обиљежила европску повијест идеја. Ауторка креће од раних почетака хеленског мита: неодвојив од поезије, мит је аутономан од критеријума истинитости – носилац је особене истине. Пратећи градњу и разградњу овог мита у *Баханџкињама* у зависности од драмских ликова, ауторка проналази митотворну полифонију у овој драми, мноштеност гласова/значења/истина и *иденџиџарну важносџ миџа*. Ауторка је скренула нарочиту пажњу на мотив андрогенезе (Зевсове мушке материце) којим се овај грчки мит приближава хуријско-хетитским митологемама; овај мотив је у раду кратко сагледан и кроз сочиво фалогоцентризма, те као неспојив са хеленским колективним иден-

титетом. Сагледане су и позиције драмских ликова који уместо критеријума истинитости уводе критеријум корисности, што у нашој драми гради важан аспект у развоју појма мита у правцу приче у коју треба вјеровати. Овај смјер прагматизма се даље читава као мит у смислу инструмента манипулације – ауторка, дакле, у оквирима анализе Еурипидове драме повезује античку философију и концепцију Роланда Барта, која је у савременом свијету позната као широко распрострањено и аксиолошки негативно значење мита.

Друга студија “Medea: Greek Myth and Peculiar Identity” у коауторству Тамаре Плећаш и Ане Ђорђевић остаје у сфери грчког мита и грчког позоришта. Ова студија је својеврсно хватање у коштац са ноторним Медејиним ликом које су коауторке конципирале као испитавање три идентитета: родног, политичког и психолошког. Философски приступ проблему идентитета примијењен је на основи Еурипидове драме *Мегеја*, у којој се Медејино биће приказује као битно другачије на почетку и на крају драме. Овај рад сажима старе и доноси неке нове увиде о заувјек фасцинарајућем митском лику чедоморке. Сама људскост убице сопствене дјеце је крајњи идентитетски проблем. Као жена, супруга и странкиња, Медеја јесте/постаје комплексна и радикална другост у социјалном и политичком контексту, а њен мит отвара питања о (не)промјенљивости и (не)конгруентности идентитета. На разним нивоима (перформативном, јавном – друштвеном и политичком, те приватном – породичном и психолошком), она је биће са маргине и биће лимиалности у коме се спајају неспојиве идентитетске одлике. Уз занимљиве екскурсе као што је разматрање позоришне и ритуалне маске и њених димензија, ауторке на крају рада отварају могуће интерпретивне путање којима се илуструје (ако је то уопште потребно) *актиуелносћ митџа* у савременом теоретском оквиру, нпр. посредством концепата попут интерсекционалности и политика идентитета.

У наредном чланку „Митопоетика нарциса/асфодела у песми Вежба Ивана В. Лалића“ ауторка Јелена Н. Арсенијевић Митрић нас задржава у пољу античког мита и смјешта нас у XX вијек уз подсјећање да је пракса *ремиџолоџизације* један круцијални умјетнички поступак сагледавање мита као вјечно живог изворишта. Ауторка минуциозно студира једну од пјесама Ивана В. Лалића које ревитализују и трансформишу митске елементе. *Вежба* са темом и ликовима Елеусинских мистерија црпи из можда најпознатијег мистеријског култа у антици. Рад истражује бинарну опозицију око које је концентрисана Лалићева песма: двојаку природу централ-

ног митског лика Коре/Персефоне – њежне живе дјевојке и ћерке, односно господарице подземља и жене Хадове. Ова бинарна опозиција стоји и у централној симболици у пјесми, симболици цвјетова нарцис/асфодел, при чему је асфодел загробни нарцис, суноврат. Ауторка се посвећује детаљној анализи флоралне симболике присутне у грчком миту о Персефони, са нарочитом пажњом за нарцис и његов хтонски пандан асфодел. Комплетна анализа се стиче у тачку елегантнoг поентирања да дотични мит у *Вежби* служи као *йолџе (меџа)йоеџичке самосвијесџи*, за пјесниково промишљање самог стваралачког процеса. Хтонски амбијент пјесме (чега је суноврат симбол) наравно одговара суштинској димензији култне праксе Елеусинских мистерија (која је имала за циљ да обезбиједи блаженство након смрти), али и фигури античког пјесника/пјевача као лиминалног бића (чије је стварање дијелом изван свјесне контроле, у подсвијести), и на ову ванредност Лалићеве поетике ауторка нам скреће пажњу.

Четврта студија аутора Ноела Путника, „Антрополошке импликације Плутархових есхатолошких митова“ у фокусу има Плутарха, знаменитог грчког писца I в. по Хр., филозофа, историчара, биографа, па чак и посвећеника у Елеусинске мистерије и свештеника у Делфском пророчишту. Аутор ове студије је зналачки изабрао оне списе у којима Плутарх у својој филозофско-психолошко-антрополошкој аргументацији посеже за особеним митовима о животу после смрти (*myths of the afterlife* или *Jenseitsmythen*) који се могу назвати и есхатолошким јер се актерима у тим митовима приказује космичко устројство и разоткрива човјеков идентитет спрема њега. Аутор у самом уводу показује значај и специфичност списка такве историјске фигуре какав је Плутарх, свједок ритуалних и култних пракси разних модалитета, те синтетичар различитих мистичких, религијских и филозофских токова, као и важна карика у развоју платонизма до средњовјековног хришћанског мистицизма. Ноел Путник се у овом раду креће међу захтијевним темама као што су однос митоса и логоса и граница између традиционалног и филозофског мита. Он вјешто сагледава Плутархов есхатолошки мит у чаробном тренутку развоја филозофије и мита ка позноантичком дискурсу гнозе (непосредног личног откривања), којом су грчку мисао нарочито обогатили малоазијски, блискоисточни и јеврејски идејни токови и култне праксе. У анализи изабраних одломака аутор проналази, прати и обједињује антрополошке импликације Плутархових митова о човјековом тродијелном устројству: људско биће састоји се из тијела

(σῶμα), душе (ψυχή) и духа/ума (νοῦς), при чему Плутархова антрополошка схватања аутор схвата као Плутархову концепцију човјековог идентитета у најопштијем смислу те ријечи, његову концепцију *онтолошке димензије идентитета*. У овој врсној студији аутор даје своја оригинална запажања на многа занимљива питања у погледу Плутархових митова, као што су надрационално/мистичко размишљање, концепт демона, учење о реинкарнацији, питање духа као наддушевне компоненте човјекове, те интригантни детаљи култне праксе: шаманизам и херметизам.

Студија случаја "Divine genius, subversive hero, or creative entrepreneur? Exploring various facets of the artist as a mythical figure" коју потписују Вера Меворах, Јелена Гуга и Чедомир Марков окреће се „митској“ природи личности умјетника. Аутори се превасходно баве питањем функције мита: како митови опстају и како се мијењају у савременом друштву, те како обликују перцепције – конкретније, тропе који се везују за фигуру умјетника. У раду се детаљно мапирају кључни *тропи митске личности умјетника* како се она развијала у западној култури. Затим се поставља питање статуса ових тропа у данашњој постдигиталној култури и у пет интервјуа са српским умјетницима се нуди увод у испитивање колико су тропи умјетника релевантни за самоперцепцију умјетника. Тропи умјетникове митске личности постављени су око кључних ријечи: генијалност, индивидуалност, аутономија, херојство, чудо-од-дјетета, меланхолија, субверзивност, слава. Фигура хероја-умјетника (развијан у ренесанси) и умјетника као палог хероја за нас је можда најинтересантнији, с обзиром на своје поријекло у грчком митском хероју са комплексном цивилизаторском улогом. На другој страни временске осе, у постдигиталном тренутку, аутори сагледавају како троп друштвено ангажованог умјетника измиче пред тропом умјетника-предузетника; аутори стога отварају могућност крупније промјене умјетничких институција у ближој будућности. Студија инсистира на *процесу* формирања фигуре умјетника, као друштвено-историјског конструкта створеног акумулирањем тропа који вуку садржај из мита, стварности и фикције. Можда највећи допринос овог рада – у нашем тематском оквиру а у сврху будућих екстензивних истраживања нарочито у локалном контексту – јесте покушај расвјетљавања *односа између идентитета умјетника и (ре)продукције мита о „бивању умјетником“*.

Вук Р. Самчевић и Петар Нуркић су аутори последњег рада у овом темату под називом "A myth as a replacement for a history: Ethnogenetic elements in *De Administrando Imperio* and the *Chronicle of the Priest of*

Duklja". Аутори испитују како различити историографски извори утичу на перцепцију најраније историје Словена настањених на Западном Балкану и на поимање модерних нација. Два извора одабрана за ову студију јесу *De Administrando Imperio* (X в.) Константина VII Порфирогенита и *Лешџојис Поја Дукљанина* (XII в. или касније) о коме се мало зна. У испитивању два дивергентна извора и њихових наративних мрежа, аутори прате општи етногенетски и митолошки оквир покушавајући да закључе однос између мита и идентитета једног европског становништва. Обрасци који спадају у митове о поријеклу (*myths of origin*) подразумевају долазак паганских народа у римску Далмацију, детаље о њиховом поријеклу и покрштавању, појединости о њиховим владарима и династијама итд. Постављајући теоретски оквир свог истраживања у уводу, аутори подсећају на важну улогу мита (и историје) у конструисању националних идентитета у модерној историји, на етногенетске елементе митологизирања те на модерни научни приступ митовима са циљем демистификације националних митова о етногенези. Студија даје детаљан приказ два изабрана списка и посредством квалитативне и квантитативне анализе и уз помоћ ENA (Epistemic Network Analysis) приступа истражује однос између мита и идентитета балканских Словена. При томе, прати се општа етногенетска и митолошка субструктура ова два списка и идентификују се заједничке тематске цјелине за оба списка као што су историјски, религијски, топографски, династички и генеалогички елементи мита који чине основу за формирање колективног идентитета у преиндустријским аграрним друштвима. Свакако, овај рад је показао како нова методологија (која итекако отвара могућност за интердисциплинарни приступ) може допринијети старој дискусији – увијек релевантном питању етногенезе модерних европских народа.

У ових шест научних радова миту и идентитету у разним контекстима аутори су прилазили из перспективе историје идеја, књижевности, философије, психологије и историје религија, историографије, историје умјетности и антропологије. Примећени су различити теоретски и методолошки приступи. Отворене су, преиспитане и дотакнуте разне проблемске цјелине: мит и питање истинитости, актуелност мита, митови о поријеклу/аутохтоности, есхатолошки митови / идентитет и алтеритет: лични, етнички, родни, вјерски, социјални, политички и културални аспект / ремитологизација као књижевни поступак и мит у метапоетичком нивоу / однос између идентитета

умјетника и (ре)продукције мита о „бивању умјетником“ / митске фигуре и архетипови / мит и етногенеза. Овако неисцрпна и увијек актуелна проблематика нас позива на још много интердисциплинарних, компаративних, кроскултуралних и интертемпоралних научних прегнућа.

Сматрамо да је овај темат од шест врских студија као цјелина успио да стави у први план *динамичку* и *искусствену* димензију и мита и идентитета. Позната митска прича о Тезејевом броду забиљежена код Плутарха (*Животи Тезејев*, 23.1)¹ истовремено је један од најстаријих парадокса европске философије и мисаони експеримент о идентитету:

Митски атински Краљ је спасио атинску дјецу од краља Миноса а Атину од тешког данка тако што је убио минотаура, а затим је побјегао на брод који је ишао за Делос. Сваке године, Атињани су обиљежавали овај подвиг тако што су брод одводили на ходочашће на Делос у част Аполона. Брод је по Плутарху дуго коришћен у овом обичају и одржаван тако што су Атињани постепено мијењали истрошене даске новом грађом. Антички философи су поставили питање: након неколико вјекова одржавања, ако је сваки појединачни дио Тезејевог брода замјењен, један по један, да ли је то и даље исти брод?

Примљено / Received: 07. 03. 2022.

Прихваћено / Accepted: 08. 05. 2023.

¹ Није случајно да су Плутархови списи поље истраживања једне од студија овог темата, а баш ова митска прича о Тезејевом броду помиње се у два рада.